

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Wstęp

Author: Maciej Fic

Citation style: Fic Maciej. (2018). Wstęp. W: M. Fic (red.), "Wędrówka ludów : powojenny transfer ludności w Polsce Ludowej" (S. 7-12). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Wstęp

Migracje, czyli przemieszczenia ludności (dobrowolne albo przymusowe) mające na celu zmianę miejsca pobytu na stałe lub tymczasowo, realizowane w obrębie jednego kraju lub z jednego kraju do drugiego, od wieków wpisane są w naturalny rozwój człowieka¹. Wiek XX przyniósł jednak nowy rodzaj migracji. Najczęstsze w poprzednich stuleciach indywidualne i żywiołowe (zwykle powodowane czynnikami ekonomicznymi) przemieszczenia ludności zastąpiły ruchy zorganizowane i masowe, stymulowane politycznymi decyzjami i będące efektem nasilenia postaw i zachowań nacjonalistycznych (w konsekwencji prób budowania państw narodowych)². Proces migracji nowego typu zainicjowało zakończenie I wojny światowej, a wśród tej pierwszej dużej fali za najważniejsze uznać można działania podjęte przez Turcję wobec Greków i Ormian. Jednak największe przesunięcia ludności w XX wieku objęły teren Azji, gdzie – jak wskazują szacunki – w wyniku podziału Indii Brytyjskich w latach 1947–1950 miejsce zamieszkania zmieniło ponad 17 milionów ludzi (Hindusów i Sikhów)³. Nieco słabszy proces transferu dotyczył Europy Środkowo-Wschodniej, w której w wyniku zwycięstwa koalicji antyhitlerowskiej i zmian granic podjęto budowę nowego porządku. W grupie mocno dotkniętej tym procesem znaleźli się również mieszkańcy powojennej Polski. Używając określenia Krystyny Kersten, ówczesni Polacy stali się „ludźmi w ruchu” – co czwarty

¹ Por. *Migracje. Dzieje, typologia, definicje*. Red. A. FURDAL, W. WYSOCZAŃSKI. Wrocław 2006.

² Por. K. KERSTEN: *Przymusowe przemieszczenia ludności – próba typologii*. W: *Utracona Ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie*. Red. H. ORŁOWSKI, A. SAKSON. Poznań 1996, s. 18–19.

³ Por. J. KUKUŁKA: *Historia współczesnych stosunków międzynarodowych 1945–2000 z kalendarium 2001–2006*. Warszawa 2007, s. 66–68; A. CZUBIŃSKI, W. OLSZEWSKI: *Historia powszechna 1939–1994*. Poznań 1996, s. 242–247.

z nich zmienił miejsce zamieszkania. Szacuje się, że w procesie migracji wzięło udział około dwóch milionów mieszkańców, którzy opuścili obszar włączony do ZSRR, około dwóch i pół miliona powracających z „wywózek” w głąb Niemiec, podobna liczba osadników przybywających na tzw. Ziemie Odzyskane z Polski centralnej, ponad trzy miliony usuniętej z Polski ludności uznanej za niemiecką, ponadpółmilionowa grupa Ukraińców, Białorusinów i Litwinów, którzy opuścili terytorium Polski, oraz około 150 tysięcy osób objętych akcją „Wisła” (głównie ludności ukraińskiej, rozsiadłej w północnych i zachodnich województwach kraju)⁴. Doskonale oddaje ten stan rzeczy cytata z reportażu historycznego, odtwarzającego realia tzw. Ziem Odzyskanych w pierwszym okresie powojennym: „[n]owyy świat podzielił się na wysiedleńców, przesiedleńców, osiedleńców, tutejszych i Niemców”⁵.

Rzeczywistość państwa polskiego po zakończeniu działań wojennych u progu 1945 roku była dla Polaków w wielu aspektach bardzo trudno przewidywalna. Nieuregulowane ostatecznie kwestie granic; niezajomość nowych realiów; trudności aprowizacyjne, komunikacyjne i lokalowe; zmieniający się stan prawny – wszystko to niosło z sobą niestalość życia. Mimo to ludzie usiłowali odnajdywać się w nowych realiach, często decydowali się (albo też byli do nich przymuszani) na radykalne zmiany. Migracje stanowiły przy tym zwykle ich immanentną część.

Kwestią wymagającą zasygnalizowania jest stosowana przez poszczególnych Autorów tomu terminologia. W literaturze przedmiotu rozważania na ten temat podejmowano już wielokrotnie, natomiast nie uzgodniono dotychczas wspólnych określeń dla zgodnego z rzeczywistością i prawidłowego z perspektywy warsztatu naukowego historyka zestawu pojęć, nazywających zachodzące procesy. Używane są więc w literaturze przedmiotu określenia: „wypędzenie”⁶, „wy-

⁴ Por. K. KERSTEN: *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*. Londyn 1993, s. 9; A. MAKOWSKI: *W poszukiwaniu nowego domu. Uwagi o procesach integracji i dezintegracji społecznej na Pomorzu Zachodnim po II wojnie światowej*. W: *Bezdomna Europa. Migracje po II wojnie światowej we współczesnych badaniach humanistycznych*. Red. B. KROMOLICKA, H. WALCZAK. Szczecin 2015, s. 159.

⁵ M. KOŁODZIEJCZYK: *Dwie lipy i studnia zostały po człowieku*. „Polityka” 2017, nr 17/18, s. 167.

⁶ Termin odwołuje się do niemieckiego „Vertreibung” i pojawiał się w niemieckiej historiografii jako wyraz podkreślający brak uregulowań prawnych dla podjętych działań. W okresie PRL terminy „wypędzeni” i „wyznani” były radykalnie wyśmiewane (np. Jan Korbel pisał: „[b]ezsens tego określenia, którym obejmuje się przymusowo ewakuowanych przez władze hitlerowskie, dobrowolnych uchodźców i przesiedlonych przez władze polskie, a nawet dobrowolnych emigrantów, jest oczywisty”). Por. J. KORBEL: *Wyjazdy i powroty. Migracje ludności w procesie normalizacji stosunków między Polską a RFN*. Opole

siedlenie”⁷, „przesiedlenie”, „przemieszczenie”, „ucieczka”, „ewakuacja”, „deportacja” czy „repatriacja”, stąd decyzja o pozostawieniu Autonomom dowolności w stosowanych przez nich terminach. Trzeba jednak zaznaczyć kilka kwestii. Pierwsza dotyczy faktu, że część używanych pojęć w założeniu osób je stosujących ma odzwierciedlać stanowisko prawne, ocenę moralną lub co najmniej sposób narracji związany ze sposobem budowania tzw. polityki historycznej. Druga wymagająca przypomnienia sprawa związana jest z rozpoczęciem procesu „wypędzania”, którego inicjatorami (w momencie wygasania europejskiego etapu II wojny światowej na przełomie 1944 i 1945 roku) były same władze hitlerowskich Niemiec, wymuszające na swoich obywatelach przemieszczenia. Trzecia zaś odnosi się do używania wobec Niemców, ale także innych mieszkańców Polski w okresie po 1950 roku jednolitych określeń „wypędzenia” czy „wysiedlenia”. Ich stosowanie wydaje się zdecydowanie błędne, ponieważ to sami emigranci stanowili zwykle grupę inicjującą proces, nierzadko próbując „ominać” istniejące ograniczenia⁸. Podobnie niejednoznaczna pozostaje kwestia stosowania terminów „repatriacja” i „reemigracja” – w sposób oczywisty są one nieuprawnione wobec osób, które np. opuściły Kresy Wschodnie II RP i przeniosły się na teren Dolnego Śląska, ale już na pewno będą właściwe w odniesieniu do mieszkańców Białostocczyzny, wywiezionych w czasie wojny na Wschód, powracających do domów Polaków z obozów koncentracyjnych w głębi III Rzeszy, powracających z powojennych deportacji do ZSRR czy Polaków, którzy w okresie dwudziestolecia międzywojennego w poszukiwaniu lepszych warunków życia wyemigrowali do Francji czy Belgii⁹. Wreszcie warto zauważyć, że podobnie zróżnicowany wymiar mają sto-

1977, s. 88, przyp. 20). Współczesny głos w tym temacie jest zdecydowanie bardziej zniuansowany, por. np. B. LINEK: *Mit wypędzenia*. „CzasyPismo” 2015, nr 2, s. 110–116; IDEM: *Wypędzenie*. W: *Leksykon mitów, symboli, bohaterów Górnego Śląska XIX–XX wieku*. Red. B. LINEK, A. MICHALCZYK. Opole 2015, s. 295–298.

⁷ Termin miał zostać użyty po raz pierwszy w odniesieniu do Czechów mieszkających w tzw. Kraju Sudeckim przez brytyjskiego premiera Neville’a Chamberlaina.

⁸ Bardzo dobrze sytuację tę ilustruje znajdujący się w niniejszym tomie poświęcony emigracji do Szwecji tekst autorstwa Arnolda Kłoncewskiego.

⁹ Z nowszej literatury na ten temat por. m.in.: S. JANKOWIAK: *Terminologia w stosunkach polsko-niemieckich*. „Sprawy Narodowościowe” 1997, t. 6, z. 2; W. BORODZIEJ, H. LEMBERG: *Od Redaktorów*. W: *Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów*. T. 1. Red. W. BORODZIEJ, H. LEMBERG. Warszawa 2000, s. 11–12; IDEM: *Migracje: wędrówka za pracą, emigracja, wypędzenie, przesiedlenie*. W: *Polska i Niemcy w XX wieku. Wskazówki i materiały do nauczania historii*. Red. U.A.J. BECHER, W. BORODZIEJ, K. RUCHNIEWICZ. Poznań 2002, s. 42–46; B. OCIEPKA: *Deportacje, wysiedlenia, przesiedlenia – powojenne migracje z Polski i do Polski*. Poznań 2001, s. 6–7.

sowane przez Autorów określenia „radziecki”/„sowiecki”¹⁰ oraz podjęta przez nich próba „zamknięcia” procesów w danych liczbowych. Najróżniejsze podmioty odpowiedzialne za gromadzenie, opracowywanie i upublicznianie danych, różny cel ich powstawania oraz trudności z ich weryfikacją (często jeszcze na etapie wytwarzania) powodują, że do przywoływanych szacunków należy podchodzić z dużą ostrożnością. Mimo to stanowią one z pewnością wartościową część narracji, pozwalając chociażby dostrzec skalę zachodzących procesów.

Temat przemieszczeń ludności Polski po 1945 roku oczywiście nie jest nowy, posiada zresztą obszerną bibliografię. Prace poświęcone migracjom na terenie Polski pojawiły się już w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, ale rzeczywisty okres pełnego odkrywania i prezentowania powojennych wydarzeń zgodnie z warsztatem naukowym historyka nadszedł wraz z narodzinami III Rzeczypospolitej. Dziś zwłaszcza tematyka pierwszych powojennych lat stała się interesująca także dla niewyspecjalizowanych czytelników, o czym zdają się świadczyć „popularne” opracowania tematu, dostępne w dużych sieciach księgarskich¹¹.

Niniejszy tom stanowi próbę zmierzenia się z problematyką powojennego transferu ludności, który dotknął mniej lub bardziej bezpośrednio właściwie wszystkich mieszkańców kraju. Dla jednych czas ten niósł przymus opuszczenia terenów zamieszkałych od pokoleń, dla drugich stał się okazją poszukiwania lepszej przyszłości, innym wreszcie pozwalał na powrót w strony rodzinne lub strony przodków. Raz jeszcze podkreślmy: wszystkim bez wyjątku niósł nowe jutro, wprowadzając ogromne zmiany w ich życiu, ale powodując także radykalną zmianę struktury narodowościowej i wyznaniowej Polski po 1945 roku.

Migracje na ziemiach polskich miały złożony wymiar i wiele kierunków już w momencie agresji Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku. Obejmowały przede wszystkim trzy grupy narodowościowe: Polaków, Żydów i Niemców. Składały się na nie przemieszczenia ludności wywołane kampanią 1939 roku; uchodźstwo Polaków w następstwie przegranej wojny w 1939 roku; wysiedlenia ludności polskiej z ziem wcielonych do III Rzeszy; deportacje ludności z ziem polskich zajętych przez Związek Radziecki; napływ ludności niemieckiej na okupowane terytorium polskie; wywóz obywateli polskich do pracy w Niemczech oraz

¹⁰ Przypomnijmy w tym miejscu, że termin „radziecki” zastosowany został po raz pierwszy dla określenia systemu tworzonego przez bolszewików po 1917 roku przez polskiego prawnika, historyka i sowietologa Wiktora Sukiennickiego w wydanej w 1938 roku w Wilnie pracy *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej*, użyty przez niego w miejsce stanowiącego rusycyzm terminu „sowiecki”.

¹¹ Por. np. H. MORDAWSKI: *Ziemie Odzyskane 1945–1956*. Brzezia Łąka 2015.

do niemieckich obozów koncentracyjnych; exodus mniejszości żydowskiej przed hitlerowcami i jej późniejsza deportacja do obozów zagłady; wysiedlenia ludności na Zamojszczyźnie oraz inne wysiedlenia Polaków na obszarze Generalnego Gubernatorstwa. Ale szczególne nasilenie (zwłaszcza ilościowe) przyniósł zmierzch działań wojennych. Powojenne migracje na obszarze dzisiejszej Polski objęły: ewakuację i ucieczkę ludności niemieckiej za linię Odry i Nysy Łużyckiej; „repatriację” ludności polskiej z obszarów położonych po wschodniej stronie linii Curzona; powrót do kraju ludności wywiezionej przez Niemców oraz reemigrację z zagranicy; powojenne deportacje ludności polskiej i ukraińskiej w głąb ZSRR; powojenne przesiedlenie ludności ukraińskiej i białoruskiej; planowe wysiedlenie ludności niemieckiej do „popoczdamskich” Niemiec; powojenną migrację Żydów z Polski; zasiedlenie ziem zachodniej i północnej Polski przez ludność narodowości polskiej; a także imigrację przybywających w wyniku wojny domowej w Grecji lat 1944–1949 Macedończyków, Greków i Kucowołosów¹².

Należy zauważyć, że sam proces przemieszczeń ludności przebiegał nieco odmiennie w różnych częściach Polski. Inny punkt ciężkości położony był na obszarach tzw. Ziemi Odzyskanych (czyli na terenach przejętych od Niemiec), inny na terenach Polski centralnej, inny wreszcie na obszarach nowego pogranicza wschodniego, okrojonego kosztem ZSRR terytorium przedwojennego państwa polskiego. Na jednych terenach osiadały się przesiedlenia ludności zweryfikowanej jako niemiecka czy uznanej za ukraińską, na innych problem osiedlania się ludności przybyłej z innych terenów (w tym także nie-Polaków) czy deportacji ludności rodzimej, na jeszcze innych samorzutne próby opuszczenia kraju podejmowane przez jego obywateli.

By zróżnicowanie owo pokazać, udało się zgromadzić w jednej publikacji wypowiedzi kompetentnych Autorów – znawców tematu – reprezentujących osiem ośrodków działalności naukowo-badawczej w kraju. Profesor Uniwersytetu Gdańskiego dr hab. Arnold Kłonczyński przybliżył tematykę emigracji z Polski do Szwecji w latach 1945–1989, zwracając uwagę na specyfikę i etapy tegoż procesu. Kolejna z Auterek – profesor Uniwersytetu Szczecińskiego dr hab. Małgorzata Machałek – zarysowała powojenne migracje ludności na obszarze Pomorza Zachodniego, dokonując ich charakterystyki i opisując najważniejsze procesy. W następnym z tekstów profesor Uniwersytetu Zielonogórskiego

¹² Por. P. EBERHARDT: *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)*. Poznań 2010; A. KURPIEL: *Cztery nazwiska, dwa imiona. Macedońscy uchodźcy wojenni na Dolnym Śląsku*. Poznań 2015; B. OCIEPKA: *Deportacje, wysiedlenia, przesiedlenia...*, s. 7; S. JANKOWIAK: *Przemiany narodowościowe na „Ziemiach Odzyskanych” po II wojnie światowej*. W: *„Ziemie Odzyskane” po drugiej wojnie światowej*. Red. C. OSĘKOWSKI, G. STRAUCHOLD. Zielona Góra 2015, s. 33–44.

dr hab. Bernadetta Nitschke-Szram przeanalizowała powojenne przesiedlenia na obszarze Ziemi Lubuskiej, koncentrując swoje rozważania na ludności niemieckiej. Mocno zbliżoną (także terytorialnie) tematykę przedstawił kolejny Autor, prof. dr hab. Stanisław Jankowiak z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, który analizie poddał powojenne przesiedlenia ludności niemieckiej z województwa poznańskiego, prezentując ich przebieg i specyfikę. Terytorium historycznego Górnego Śląska stało się przedmiotem rozważań dwojga kolejnych Autorów. Doktor hab. Maciej Fic z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach zarysował tematykę przemieszczeń ludności na obszarze powojennego województwa śląskiego/katowickiego w okresie Polski Ludowej. Z kolei dr Adriana Dawid, reprezentująca Uniwersytet Opolski, skoncentrowała swoje dociekania na terenach Śląska Opolskiego, czyli nieco upraszczając, na obszarze Górnego Śląska w okresie dwudziestolecia międzywojennego znajdującym się w granicach państwa niemieckiego, w latach 1956–1959 (czyli realiach tzw. drugiej fali migracji). Profesor Uniwersytetu Rzeszowskiego dr hab. Jan Pisuliński zaprezentował powojenne przesiedlenia pozostałej na obszarze Polski Ludowej ludności ukraińskiej. Zamykający tom tekst autorstwa mgr. Arkadiusza Gawrońskiego, reprezentującego Archiwum Państwowe w Białymstoku, poświęcony został ukazaniu specyfiki powojennych przemieszczeń polskiej ludności na terenach Białostoczczyzny.

Autorzy w przeważającej większości skoncentrowali swoje rozważania na – najciekawszym chyba dla historyka – pierwszym powojennym dziesięcioleciu. W poszczególnych tekstach czasem dostrzec można ponadto „nachodzenie na siebie” analizowanych obszarów, co stanowi naturalną konsekwencję „nieostrego” przebiegu granic między poszczególnymi regionami i subregionami Polski, a także podobnie niejednoznacznych zapisów w źródłach archiwalnych. Nie umniejsza to jednak znaczenia i wartości tych tekstów, pozwalając przy okazji Czytelnikowi weryfikować ustalenia i opinie Autorów. Zawartość tomu nie stanowi oczywiście zamkniętej całości widocznych problemów powojennego transferu ludności, pozwala jednak dostrzec jego wielowymiarowość, złożoność i znaczenie dla wszystkich mieszkańców powojennej Polski. Daje także szansę na próbę lepszego zrozumienia dzisiejszych realiów, w tym także współczesnych uwarunkowań, towarzyszących mniej lub bardziej trwałym przemieszczeniom terytorialnym nie tylko samych Polaków, lecz także reprezentantów innych narodów na obszar Polski.